

Roman Horoszkiewicz

Orły piastowskie w Opolu

Ochrona Zabytków 3/2-3 (10-11), 105-112

1950

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryc. 69. Orzeł ze zwornika z sali Zamku Piastowskiego „na wyspie”.

ORŁY PIASTOWSKIE W OPOLU

ROMAN HOROSZKIEWICZ

W Opolu znajduje się siedem orłów piastowskich, przedstawionych plastycznie, które możemy ująć w następujące trzy grupy:

I. Orły z tarcz na sarkofagach piastowskich w kościele oo. franciszkanów.

Na dwu sarkofagach znajdują się rzeźbione w pełnych postaciach figury książąt opolskich, Piastów z linii Mieszka I. Płatonogiego, syna Bolesława Wysokiego, a wnuka Władysława Wygnańca, a to na pierwszym sarkofagu — Bolesław I. (zm. 1313) i Bolesław II. (zm. 1356), zaś na drugim Bolesław III. (zm. 1382) i żona jego, Anna, księżniczka cieszyńska (zm. 1378). Według dotychczasowych danych sarkofagi te ufundował Bolesław III (panował 1356—1382), w ostatnich latach swego panowania. Na drugim bowiem sarkofagu znajduje się data śmierci jego żony, Anny, brak natomiast daty śmierci jego samego. To nasunęło przypuszczenie,

Ryc. 70. Sarkofag Piastów Opolskich w kościele franciszkańskim — Bolko I i Bolko II, wiek XIV.

że sarkofagi zostały wykonane po jej, a przed jego śmiercią, gdyż są poza tym obydwaj jednego typu, i wyglądają jakby wykonane w jednej pracowni.

Rzeźbione są w szarym piaskowcu, bardzo starannie, wykazują też indywidualne podejście do postaci książąt (każdy ma np. inaczej trefioną brodę) i pewne zróżnicowanie strojów i zbroi. Niemieccy historycy sztuki przypuszczają¹⁾, że sarkofagi te wykonane zostały w Pradze, a przynajmniej pod wpływami tamtejszych pracowni rzeźbiarskich.

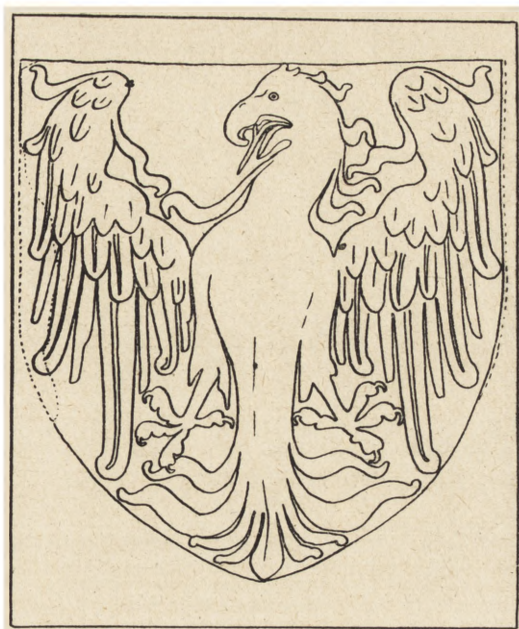
Postacie książąt przedstawione są leżąc, na płaszczach, głowy w mitrach książęcych, wsparte na hełmach, z siedzącymi na nich orłami. Nogi oparte o leżące lwy (księżna ma u nóg lwicę), z tą różnicą, że na pierwszym sarkofagu książę Bolesław II ma u nóg dwa lewki, a między nimi hełm z dwoma bawolemi rogami.

Sarkofagi były kolorowane. Ślady barwy czerwonej zachowały się na mitrze Bolesława I, tudzież na płaszczu księżnej Anny. Na tarczy ks. Bolesława III mamy ślady barwy czarnej, jako tło dla orła.

Każdy z książąt lewą rękę trzyma opartą na tarczy. Na tarczach rzeźbione są wypukło herbowe orły, które przedstawiają się następująco:

a) *Tarcza Bolesława I.* Trójkątna, z lekko wypukłymi bokami, wys. 55 cm, szer. u góry 49,7 cm. Orzeł bez korony, częściowo zniszczony. Książę ręką zakrywałby głowę orła, gdyby rzeźbiarz nie pochylił jej umyślnie, ukazując ją spod ręki. Orzeł, silnie upierzony, wypełnia całą tarczę. Dziób otwarty, z wystającym językiem. Skrzydła duże, w pół-zaokrąglone w gó-

¹⁾ G. Schiedlausky, R. Hartmann, H. Eberle Die Bau. und Kunstdenkmäler des Stadt kreises Oppeln. Wrocław, 1939 r., ss. 86 i nast.

Ryc. 71. Tarcza Bolesława I.

rę, o piórach oddzielanych, u ich kolanek po dwa charakterystyczne esowate wyrostki. Nogi rozstawione, ze szponami, ogon duży, stylizowany.

b) *Tarcza Bolesława II.* Najlepiej zachowana, wys. 50 cm, szer. 36,5 cm. Orzeł taki sam jak u Bolesława I, tylko głowa ustawiona normalnie, na wprost, a pióra u skrzydeł bardziej strzępiaste.

c) *Tarcza Bolesława III.* Bardzo uszkodzona, wymiarów nie podobna ustalić dokładnie (wys. ok. 52 cm, szer. ok. 46 cm). Orzeł zupełnie inny od poprzednich, o typie „drapieżnym“. Głowa zadarta do góry, dziób silny, lekko otwarty, bez języka. Skrzydła podniesione, strzępiaste, u kolanek pozostałego nieuszkodzonego skrzydła — jeden esowaty wyrostek.

II. Orzeł z płyty grobowej księcia Jana II.

Płyta ta, pokrywa sarkofagu księcia opolskiego Jana II Dobrego (zm. 1532 r.), wmurowana jest w pozycji stojącej w ścianę bocznej kaplicy w kościele św. Krzyża. Wspaniale rzeźbiona w różowym marmurze, wys. 268 cm, szer. 140 cm. Data sporządzenia nieznana, prawdopodobnie w pierwszej połowie XVI w. Fundator, ani rzeźbiarz, nieznani.

Na płycie renesansowa tarcza z hełmem rycerskim. Pod nią łaciński napis. Na tarczy i na hełmie jednakowe orły, lekko heraldycznie stylizowane, dosyć szablonowe. Głowy obu w koronach, szyje długie, wyprostowane. Dzioby lekko rozwarte, bez języków. Skrzydła podniesione, zaokrąglone, o wyraźnie oddzielanych piórach. Nogi silne, orzeł górny opiera je o wierzch hełmu, orzeł na tarczy ma je rozstawione, ze szponami, ogon stylizowany.

III. Orzeł ze zwornika z sali zamkowej „na Ostrówku“ i orły z kaplicy św. Anny, z kościoła oo. franciszkanów.

Ryc. 72. Sarkofag Piastów Opolskich w kościele franciszkańskim — Bolesław III i jego żony Anny (wiek XIV).

a) *Orzeł z zamku*. Znajduje się obecnie w Państwowym Muzeum w Opolu. Rzeźbiony wypukło w ciemnym piaskowcu. Tarcza trójkątna, o bokach lekko wypukłych. Wys. 41 cm, szer. u góry 36.5 cm, w miejscu najszerszym 39,5 cm. Orzeł w koronie złoty, na niebieskim polu. Głowa orła zadzierżycie odchylona, dziób otwarty z wysuniętym językiem. Skrzydła podniesione, z wyraźnie oddzielanymi, w dół opuszczonymi piórami, z których dwa są szczególnie długie i wypełniają puste przestrzenie tarczy. Na kolankach skrzydeł charakterystyczne, esowate wyrostki pojedyncze, podobne do wyrostków na tarczy Bolesława III. Nogi silne, rozstawione, ze szponami. Ogon stylizowany.

b) *Orzeł ze stropu kaplicy św. Anny*. Na środku stropu kaplicy św. Anny, w wymienionym już kościele franciszkanów, znajduje się na okrągłej, czerwonej tarczy, wypukło rzeźbiony złoty orzeł w koronie. Typ podobny do orła ze zwornika z sali zamkowej. Dokonanie pomiarów byłoby bardzo trudne.

c) Na tym samym stropie, w dwurzędzie, po obu stronach stropu, wymalowanych jest sześć herbów. Na drugiej z rzędu tarczy, po lewej stronie od wejścia, znajduje się herb książąt opolskich, złoty orzeł w koronie, w niebieskim polu, analogiczny do orła z płyty grobowej ks. Jana II ²⁾.

²⁾ Dalsze pięć herbów na tym stropie są to dwa herby z orłami śląskimi (orzeł czarny z przepaską przez pierś w polu białym), jeden herb Hohenzollernów (najbliższa rodzina ostatnich Piastów, jeden nieznany tarcza w pół przedzielona, w górnym, czerwonym polu — gwiazda biała, dolne pole białe), i ostatni wreszcie, Śreniawa, (biała krzywaśnia ze złotym krzyżem, w czerwonym polu).

Ryc. 73. Tarcza z pomnika Bolesława III.

Siedem powyższych orłów piastowskich, znajdujących się w Opolu, podzielić możemy na następujące typy:

Typ pierwszy — to orły z sarkofagu Bolesława I i Bolesława II. Analogiczne do nich znajdujemy na pieczęciach z pierwszymi orłami piastowskimi (a więc i polskimi), z pierwszej połowy XIII wieku. Są to pieczęcie książąt opolskich Kazimierza ³⁾ (r. 1222), Władysława I ⁴⁾ (r. 1260) i jego synów, Mieszka I opolsko-raciborskiego ⁵⁾ (r. 1288), (a właściwie cieszyńskiego) i Przemka raciborskiego ⁶⁾ (r. 1284).

Typ drugi — orzeł Bolesława III. Podobnego — co do kształtu głowy — spotykamy na pieczęciach stryjów jego, Bolesława I. Niemodlińskiego ⁷⁾ (r. 1318) i Alberta Strzeleckiego ⁸⁾ (r. 1321), tudzież brata — Władysława Opolczyka ⁹⁾ (r. 1368).

Typ trzeci — orzeł z płyty grobowej ks. Jana II. Podobne i identyczne spotykamy na licznych pieczęciach książąt opolskich z XV wieku, przede wszystkim naturalnie na pieczęciach tegoż Jana II i brata jego Mikołaja II.

³⁾ *Sylwiusz Mikucki* *Heraldyka Piastów Śląskich* (*Historia Śląska*, wyd. Kraków, PAU, 1936 r. tom III, s. 497) i *J. Gotschalk* — *Die Oberschlesische Piastenherzöge im 12. und 13. Jahrhundert* (*Der Oberschlesier*, 1931 r., s. 347).

⁴⁾ *Sylwiusz Mikucki* — *Heraldyka Piastów Śląskich* — tabl. LXXXVI, nr 6

⁵⁾ *Ibidem* — tabl. XCII, nr 20.

⁶⁾ *Ibidem* — tabl. CI., nr 38.

⁷⁾ *Ibidem* — tabl. CIV, nr 49.

⁸⁾ *Ibidem* — tabl. CXXXVI, nr 185.

⁹⁾ *Ibidem* — tabl. CXXXVIII, nr 191.

Zasadniczą różnicę od poprzednich, poza kształtem, stanowi tu korona królewska, wprowadzona do herbu książąt opolskich prawdopodobnie przez Władysława Opolczyka (pieczęć z r. 1370)¹⁰⁾. Używa jej także następnie książę Bolesław IV¹¹⁾ (r. 1389).

Typ czwarty wreszcie, przedstawiają orły ze zworników: — zamkowego i ze stropu kaplicy św. Anny. Mimo różnicy barwy pola (czerwone i niebieskie), kształty mają prawie jednakowe. Zwrócić tu należy uwagę i na to, że na tym samym stropie kaplicy mamy i piastowskiego orła opolskiego, typu trzeciego.

Rozpatrzenie szczegółowe orłów opolskich, na tle orłów na średnio-wiecznych pieczęciach piastowskich, pozwala zauważyć, że w ogóle kształty orłów piastowskich nie były ustalone, i że mają one tylko jedną cechę wspólną, — skrzydła zaokrąglone w górę, podniesione, ze strzępiastymi piórami. Wśród naszych siedmiu orłów opolskich możemy zaś stwierdzić przejawy dążenia do wytworzenia swoistego kształtu orła, a mianowicie orła w typie czwartym, ze zworników na sali zamkowej i ze stropu kaplicy św. Anny. Orzeł ten jest zasadniczo złoty, w koronie, w polu niebieskim wyjątkowo czerwonym (raz).

Bardzo zastanawiające jest stwierdzenie barwy czarnej na tarczy Bolesława III. Czyżby to były dalekie w czasie (sto lat różnicy), reminiscencje potwierdzające opis polskiego godła na sztandarach polskich w bitwie nad rzeką Morawą (r. 1260)? Wspomagał wtedy króla Ottokara II książę opolski, Władysław I. Kronika austriacka podaje, że nad oddziałami Polaków powiewał ich sztandar „czarny jak węgiel, z białym orłem“¹²⁾.

Ślady barwy czarnej na tarczy Bolesława III są wyraźne, ale zbyt nikłe dla stwierdzenia, czy była to barwa pola, czy może późniejsze (np. w czasie wojny trzydziestoletniej) zamalowanie tarczy jakąś czarną farbą? Podkreślić przecież należy, że barwy orła opolskiego w czasie rzeźbienia sarkofagu były już prawie ustalone (złoty orzeł w niebieskim polu). Znamy je i skądinąd (herbarz Gelrego¹³⁾, z lat 1372/73). Mamy wprawdzie nieco później orła tego i w innych barwach, w spisie bowiem gości na Soborze Konstancyjskim¹⁴⁾ w r. 1414, występuje książę opolski, Jan „Kropidło“, biskup, z orłem żółtym (złotym), w czerwonej koronie, z czerwonymi szponami i językiem, w polu białym, ale jest to wypadek sporadyczny.

Zadecydował tę sprawę ks. Jan II Opolski, Ostatni, zwany także Dobrym, nadając formalnie Ziemi Opolskiej (księstwu opolsko-raciborskiemu) herb piastowskich książąt opolskich, przywilejem z dnia 8 września 1531 r., w którym mamy taki jego opis — „na wieczną pamięć na-

¹⁰⁾ Ibidem — tabl. CXXXVIII, nr 193.

¹¹⁾ Ibidem — tabl. CXXXIX, nr 196.

¹²⁾ Ibidem — s. 534 i przyp. 3. i s. 534.

¹³⁾ Ibidem — tabl. CXXI.

¹⁴⁾ *Fr. Piekosiński*, Goście polscy na Soborze Konstancyjskim.

szego rodu, dajemy Wam sztandar i wojskowy znak, naszego złotego orła, w niebieskim polu, w złotej koronie¹³⁾.

Pozostaje nam jeszcze jedna sprawa do poruszenia, sprawa daty wykonania sarkofagów piastowskich w kościele franciszkanów w Opolu. Czy wobec zasadniczej różnicy w kształcie orłów herbowych nie zostały one wykonane w różnym czasie? Rzeźbiarz, czy rzeźbiarze, starali się wprawdzie (jak już wspomniałem), utrzymać pewną indywidualność poszczególnych rzeźbionych figur, urozmaicili też akcesoria, tudzież różnice w ozdobach pasów, klamer itp. — ale czy te urozmaicenia miałyby się posunąć aż do zmienienia kształtów orłów herbowych? Zagadnienie to należy rozpatrzyć szerzej, przy opracowywaniu grobów i sarkofagów piastowskich w Opolu. Może zresztą odnajdą się i jakieś inne bliższe dane, odnoszące się do tych sarkofagów, i rozstrzygną tę sprawę. W archiwach np. w Pradze, powinno się w ogóle znaleźć wiele materiałów do naszych dziejów Opolszczyzny, nie wyzyskanych i nie poruszanych jeszcze nawet.

Ryc. 74. Płyta grobowa księcia opolskiego Jana II (zm. 1532 r.), w kościele św. Krzyża w Opolu.

¹³⁾ *Böhme*, *Diplomatische Beiträge* III, ss. 1—11. i *A. Steinert*, *Der Schatz und politische Testament des letzten Oppelner Piasten, Johannes (Der Oberschlesier)*, 1932 r., s. 145).

Jest wreszcie moment, do którego należy nam także powrócić w związku z opisem siedmiu piastowskich orłów zachowanych do dzisiaj w Opolu, a mianowicie czerwone pole orła ze stropu kaplicy św. Anny, w kościele franciszkanów. Orzeł sam jest wprawdzie złoty, ale i korona na głowie i przede wszystkim czerwone pole, i umieszczenie go na najzaszczytniejszym miejscu, — podkreślają związek opolskiej linii Piastów i ich kraju, z całą Polską, związek, którego zresztą sami Piastowie Opolscy nie wyrzekli się nigdy, a jeden z nich, Mikołaj II, życiem nawet przypłacił (w r. 1497) swoje propolskie stanowisko.

W związku z przejęciem administracji oraz kolportażu kwartalnika „Ochrona Zabytków“ przez Państwowe Przedsiębiorstwo Kolportażu „Ruch“, począwszy od numeru 1 (13) z r. 1951, prosimy Czytelników o kierowanie wszelkich spraw związanych z administracją pisma pod adresem: P. P. K. „Ruch“, Kraków, ul. Lubicz 42. Wydawnictwa Religijne i Naukowe. Prenumerata płatna jest z góry do 20 każdego miesiąca na miesiąc następny. Na wpłatach PKO na odcinku środkowym, przeznaczonym dla właściciela rachunku czekowego, Czytelnicy winni we własnym interesie podawać tytuł wpłaty, obejmujący 1) tytuł zamawianego czasopisma, 2) okres prenumeraty, 3) ilość egzemplarzy. Zwracamy uwagę na brzmienie konta w P. K. O.: P. P. K. „Ruch“, Wydawnictwa Religijne i Naukowe, Kraków, ul. Lubicz 42. Nr IV-9451/110. Egzemplarze z roczników poprzednich można zamawiać w Stowarzyszeniu Historyków Sztuki i Kultury Materialnej w Warszawie, Plac Małachowskiego 3. Prenumerata roczna wynosi zł 18, półroczna 9, kwartalna 4,50 gr.